

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัย เรื่องการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก ผู้วิจัยมุ่งที่จะทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือกอันนับเนื่องมาจากระบบคิดของเกษตรกรหมู่บ้านคำปลาหลายบางส่วนของจังหวัดนครราชสีมาที่มีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน นับว่าเป็นการสวนกระแสการพัฒนาของรัฐอีกมิติหนึ่ง

ผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสำหรับใช้เป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อที่จะอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมตามที่ได้กล่าวมาแล้วโดยใช้แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเกษตรกรรมทางเลือก
2. แนวคิดการพึ่งตนเอง
3. แนวคิดเศรษฐกิจแบบพอเพียง
4. แนวคิดการดำรงชีวิตแบบสันโดษ
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกษตรกรรมทางเลือก

ระบบเกษตรกรรมทางเลือกนี้มีรากฐานความคิดที่มองมิติการเกษตรแบบองค์รวม (Holistic Thinking) คือ ทุกส่วนมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงและสัมพันธ์ต่อกัน ไม่ว่าจะเป็น จุลินทรีย์และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กในดิน ทั้งแมลงศัตรูพืชและแมลงที่เป็นประโยชน์ พืช สัตว์ ดิน น้ำ สภาพอากาศ ป่าและมนุษย์ ตลอดจนสถาบันและกลไกทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ระบบนิเวศน์ สภาพแวดล้อม สิ่งมีชีวิต ชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ และทุกส่วนย่อยต่างล้วนมีความสัมพันธ์ เชื่อมโยง กันทั้งหมดโดยดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสัมพันธ์ที่สมดุล ดังนั้น มนุษย์จะต้องเรียนรู้ที่จะดำรงอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติโดยสัมพันธ์พึ่งพากับธรรมชาติ มิใช่ผู้ควบคุมธรรมชาติ

เกษตรทางเลือกเป็นวิถีการผลิตทางการเกษตรและการดำเนินชีวิตของเกษตรกรที่เอื้ออำนวยต่อการฟื้นฟูและธำรงไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศน์และสภาวะแวดล้อมโดยมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นธรรม ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ผู้บริโภค และการพัฒนาสถาบันทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นเพื่อความผาสุกและความอยู่รอดของมวลมนุษย (วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2539, หน้า 70-71)

แนวคิดและความหมายของเกษตรกรรมทางเลือกมีพื้นฐานมาจากการสรุปทฤษฎี และประสบการณ์จากความล้มเหลวของการทำการเกษตรแผนใหม่ รวมทั้งการตัดสินใจในการเลือกอย่างมีสติที่จะไม่ยอมจำนนต่อการครอบงำของระบบตลาดและปฏิเสธคำตอบสำเร็จรูปตามแนวทางของระบบการเกษตรแผนใหม่ เกษตรกรรมทางเลือกจึงเป็นทางเลือกที่ปฏิเสธระบบวิธีการทำการเกษตรที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อขาย และเพิ่มผลผลิตให้สูงสุดโดยไม่คำนึงต่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ทางเลือกในการทำการเกษตรในแนวทางใหม่ คือ การปรับเปลี่ยนการผลิตที่ทำให้เกษตรกรสามารถยืนหยัดอยู่ด้วยตนเอง สามารถพึ่งตนเองได้ซึ่งถือเป็นการหันหลังมาให้ความสำคัญต่อการผลิตเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีพของครอบครัวมากขึ้น ระบบการผลิตแบบนี้เกษตรกรได้เลือกที่จะไม่ใช้เมล็ดพันธุ์ที่อ่อนแอต่อโรค สารเคมี และการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต แต่หันมาใช้ระบบความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกันระหว่างพืชและสัตว์ในระบบนิเวศน์ ตลอดจนเกษตรกรได้เลือกที่จะปลูกพืชหลาย ๆ ชนิด แทนที่จะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อหลีกเลี่ยงการพึ่งพาระบบตลาด ฯลฯ

ทางเลือกที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การปรับเปลี่ยนระบบคุณค่าแบบเก่าและสร้างความคิดใหม่ที่ตั้งอยู่บนฐานของความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติ โดยยอมรับว่ามนุษย์นั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบนิเวศน์ หากแต่เจ้าผู้ควบคุมสรรพสิ่งไม่ การดำรงชีวิตของมนุษย์ในอดีตและต่อไปในอนาคตจะต้องพึ่งพาอยู่กับความสมดุลของระบบนิเวศน์โดยรวม ไม่ยึดถือระบบคุณค่าการบริโภคเป็นเกณฑ์ในการจัดมาตรฐานชีวิต แต่หันมาให้ความสำคัญกับเรื่องจิตวิญญาณ (spiritual) และการดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย ยอมรับต่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันและการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติของสิ่งมีชีวิตทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2535, หน้า 64-70) เกษตรกรรมทางเลือกเป็นเกษตรองค์รวม คือ รวมเอาวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความหลากหลายทางชีวภาพ ความยั่งยืน ความมั่นคงและทุกอย่างจะอยู่ในนี้หมด ทำให้คนมีทางเลือก มีการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นและอนุรักษ์ธรรมชาติ (เดชา ศิริภัทร, 2539, หน้า 181)

การผลิตสมัยใหม่ นอกจากจะไม่ร่ำรวยแล้วยังเป็นหนี้เป็นสิน และยังทำลายตัวเองและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันรวมทั้งทำลายสิ่งแวดล้อมอีกด้วยเพราะใช้สารเคมีมาก ขบวนการผลิตแบบนี้เห็นว่าไม่นำไปสู่คำตอบที่ต้องการ ดังนั้น เกษตรกรจึงได้แสวงหาเกษตรทางเลือกขึ้นมา คือ เกษตรแบบที่ไม่ต้องใช้สารเคมี ไม่ต้องใช้น้ำมาก ไม่ต้องการใช้ปุ๋ยมากและนอกจากจะไม่ทำลายผู้ผลิตและผู้บริโภคแล้วนั้น ยังไม่ทำลายความหลากหลายทางชีวภาพอีกด้วย

เกษตรทางเลือกที่เราพูดถึงนี้ หมายถึง การมีวิถีชีวิตที่เขาเลือก ที่เขาต้องการซึ่งอาจจะแตกต่างจากวิถีชีวิตที่ผู้วางแผนพัฒนากำหนดให้ สิ่งนี้เรียกว่า ความหลากหลายทาง

วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพเป็นสิ่งที่ควบคู่กัน (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2536, หน้า 185)

สรุป เกษตรกรรมทางเลือกเป็นทางเลือกใหม่ของเกษตรกรที่จะเลือกผลิตปัจจัยในการดำรงชีวิตให้พอกิน พอใช้ ในครอบครัวเป็นหลัก ไม่เห็นแก่ระบบคุณค่าของการบริโภคอันได้แก่ มีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติ กล่าวคือ ไม่ทำลายธรรมชาติ และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ งดเว้นการใช้สารเคมีทำลายศัตรูพืชตลอดจนใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และฮอร์โมนเร่งการเจริญเติบโตทั้งพืชและสัตว์

2. แนวคิดการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองถือว่าเป็นหัวใจสำคัญที่สุดของพุทธเกษตรกรรมเพราะเป็นหลักการที่สำคัญที่สุดที่ช่วยให้เกษตรกรสามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้ ไม่เหมือนกับการผลิตในระบบโรงงานซึ่งเกษตรกรไม่มีโอกาสที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้เลย เนื่องจากต้องต่อสู้ดิ้นรนให้มีชีวิตอยู่รอดไปวัน ๆ เท่านั้น การพึ่งตนเองในทางพุทธเกษตรกรรมจึงมีความหมายที่หลากหลาย อาทิเช่น การลดต้นทุนการผลิตให้ใกล้กับศูนย์ ผลิตทุกสิ่งทุกอย่างด้วยตนเอง หรือผลิตด้วยแรงงานของสมาชิกในครอบครัว ซึ่งการทำงานดังกล่าวจึงเป็นการทำงานด้วยความพอใจหรือเป็นการทำงานที่ทานพุทธทาส เรียกว่า การปฏิบัติธรรม (อภิชัย พันธเสน, 2539, หน้า 364)

การพึ่งตนเองในเบื้องต้น คือ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ สามารถยังชีพได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเองอย่างไม่มีผิดเคือง ยากไร้ หรือเป็นหนี้เป็นสิน ขั้นต่อมา คือ การพึ่งตนเองทางสติปัญญา สามารถที่จะดำรงชีวิตได้โดยอาศัยวิจารณญาณของตนเองอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่ถูกผู้อื่นครอบงำ ไม่ถูกผู้อื่นกำหนดหรือมีชีวิตรที่ขึ้นอยู่กับวัตถุธรรมแต่ถ่ายเดียว มีความสุขภายในดังที่มาชาโนบุ ฟูกุโอกะ กล่าวไว้ว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของเกษตรกรรม ไม่ใช่การเพาะปลูกพืชแต่เพียงอย่างเดียว แต่คือการบ่มเพาะความสมบูรณ์แห่งความเป็นมนุษย์ (พระไพศาล วิสาโล, 2536, หน้า 174) ถ้าหากสังคมเราไม่เน้นการสร้าง ความร่ำรวย แต่เน้นความพอดี กินพอดี อยู่พอดี คิดว่าทรัพยากรที่มีอยู่ก็มีพอสมควรและสามารถที่จะมีชีวิตรความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายพอสมควร มีความสุข มีสันติสุขพอสมควรก็น่าจะทำให้ชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้แต่อาจจะไม่ร่ำรวย (ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม, 2541, หน้า 20) เกษตรกรรมแบบพึ่งตนเองเป็นการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมวลมนุษยชาติที่มีการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลาย ๆ ชนิดพร้อมกันเพื่อความจำเป็นต่อการบริโภคโดยมีการผลิตและวิธีการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกัน คือ การผลิตที่ประสานสัมพันธ์กับธรรมชาติ ก่อให้เกิดชีวิตที่มีความร่มเย็นเป็นสุข (อภิชัย พันธเสน, 2539, หน้า 362 - 365)

การพึ่งตนเอง ไม่ได้หมายความว่าไม่พึ่งใครเลย ทุกอย่างทำเอง กินเอง ใช้เอง ไม่ต้องซื้อ ไม่ต้องขาย เป็นความคิดที่แคบมาก การพึ่งตนเองเป็นเรื่องของการจัดชีวิตให้สัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม สัมพันธ์กับคน สังคม และธรรมชาติรอบตัวเรา

การพึ่งตนเอง หมายถึง การมีสวัสดิการและความมั่นคงให้กับชีวิตของตนเองในปัจจุบันและในอนาคต สวัสดิการนี้พร้อมที่จะตอบสนองต่อตัวเราในทันทีโดยที่เราไม่ต้องไปเรียกหาใครมาจัดสวัสดิการนี้ให้เรา โดยที่เราไม่ต้องพึ่งพาใครมาคอยช่วยเหลือ เราสามารถที่จะช่วยเหลือตนเองหรือพึ่งพาตนเองได้ในโอกาสนั้น ๆ

การพึ่งตนเอง หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมแต่เราไม่ปฏิเสธเทคโนโลยีสมัยใหม่ ถ้าหากสิ่งนั้นช่วยสนับสนุนให้เรามีเวลามากพอที่จะเสริมสร้างสิ่งที่เราทำด้วยความยากลำบากให้ง่ายขึ้น ฉะนั้น ถ้าเราจะใช้เทคโนโลยีเพื่อเป็นการเสริมสร้างสิ่งที่จะมาสนับสนุนการพึ่งตนเองก็เป็นสิ่งที่ถูกต้อง แต่ถ้าเราใช้เทคโนโลยีเพื่ออำนวยความสะดวกจนทำให้เราทำลายการพึ่งตนเองแล้วก็เป็นสิ่งที่ไม่น่าจะถูกต้อนัก (วิบูลย์ เข็มเฉลิม, 2536, หน้า 143)

สรุปได้ว่า การพึ่งตนเอง คือ การประกอบกิจกรรมเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัยสี่และสิ่งที่มีความจำเป็นในการดำรงชีวิต แต่ไม่ได้หมายความว่าทุกสิ่งทุกอย่างทำเอง ใช้เองหมด แต่ต้องพึ่งพาโลกภายนอกบ้างถ้าสิ่งนั้นทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นหรือช่วยอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงาน

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดการพึ่งตนเองมาเป็นกรอบในการศึกษาระบบคิดและวิธีการปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือกตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการจะศึกษา

3. แนวคิดเศรษฐกิจแบบพอเพียง

ความจริงเคยพูดเสมอในที่ประชุมอย่างนี้ว่า การจะเป็นเสียหรือไม่มันไม่สำคัญ อยู่ที่เราพออยู่ พอกินและมีเศรษฐกิจการเป็นอยู่อย่างพอเพียง พอมี พอกิน

พอกิน หมายถึง อิ่ม खुตัวเองได้ พอเพียงกับตัวเราเอง เราก็อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน อย่างข้าวที่ปลูกเคยสนับสนุนให้ปลูกข้าวให้พอเพียงกับตัวเราเองเก็บเอาไว้ในยุ้งเล็ก ๆ ของแต่ละครอบครัวเก็บไว้บริโภคตลอดปี ถ้ามีมากพอก็ขาย (พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช, 2540, หน้า 21)

เศรษฐกิจพื้นฐานเป็นเศรษฐกิจคุณภาพ เศรษฐกิจศีลธรรมหรือเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ตรัสถึงเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 กิจกรรมของเศรษฐกิจพอเพียงมีอย่างหลากหลาย เช่น เกษตรกรรม หน้ตถกรรม อุตุสหกรรม การค้า ฯลฯ

การทำเกษตรผสมผสาน โดยแต่ละพื้นที่มีสระน้ำสำหรับเก็บน้ำไว้ใช้ตลอดปี ปลูกข้าว ปลูกผลไม้ ปลูกสมุนไพร ปลูกไม้ยืนต้น เลี้ยงปลา เลี้ยงไก่ ฯลฯ แต่ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี ไม่ต้องใช้สารเคมีฆ่าแมลงเพราะธรรมชาติได้สมดุลอยู่แล้ว ชาวบ้านมีอาหารกินอิ่ม เหลือกิน จึงขาย หลุดพ้นจากหนี้สิน มีเงินเก็บออม พ่อ แม่ ลูก ได้อยู่ด้วยกัน ครอบครัวก็จะได้รับความอบอุ่นรวมทั้งมีความเป็นป่าเพราะปลูกต้นไม้ไว้ในพื้นที่มากมายนานาชนิดไม่ต้องจ้างใครปลูกป่า ไม่ต้องจ้างใครรักษาป่าเพราะชาวบ้านได้รับผลประโยชน์จากป่า พวกเขาจะช่วยกันดูแลรักษาป่าเอง (ประเวศ วะสี, 2541, หน้า 18)

สำหรับภาคชนบทแล้ว แนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงและการพึ่งตนเองควรจะได้รับ การส่งเสริมอย่างจริงจังเป็นรูปธรรมจากรัฐบาล การทำให้ภาคชนบทหลุดโคมต้องเป็น วัตถุประสงค์สำหรับการพัฒนาธุรกิจของภาคเมืองและต้องร่วมใช้หนี้ก้อนยาวนานด้วยนั้น คงไม่ใช่ ทางออกที่ถูกต้อง (โสภณ สุภาพงษ์, 2541, หน้าพิเศษ 11)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ความพอเพียง หมายถึง พอมี พอกิน มีใช้ เหลือกินจึงขาย ไม่โลภมากและสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไม่ฝืดเคือง ความพอเพียงไม่ได้หมายความว่า พอเพียงสำหรับตัวเองเท่านั้น แต่ยังหมายถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ผู้อื่นอีกด้วย (พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช, 2541, หน้า 18 - 21)

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดเศรษฐกิจแบบพอเพียงมาเป็นกรอบในการ อธิบายปรากฏการณ์ทางการผลิตของเกษตรกรหมู่บ้านคำปลาหลาย หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ที่ได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเพื่อขายมาเป็นผลิตเพื่ออยู่ เพื่อกิน ในรูปแบบที่เรียกว่าเกษตรผสมผสาน

4. แนวคิดการดำรงชีวิตแบบสันโดษ

ความสันโดษ หมายถึง ความยินดี ความพึงพอใจในผลงานและผลสำเร็จต่าง ๆ ที่ตนเองสร้างขึ้นหรือแสวงหามาได้ด้วยเรี่ยวแรงตลอดจนความเพียรพยายามและไม่มัวเมาเห็นแก่ความสุขทางวัตถุ ไม่โลภ ไม่ริษยาใคร (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, 2536, หน้า 12)

หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าสอน การบริโภคน้อยต่างหากกลับเป็นสุข การบริโภคแต่พอดีตามสมควร ไม่รุ่มรวย ไม่กังวล ไม่เกิดความโลภ ไม่เกิดความเห็นแก่ตัว ไม่แก่งแย่งชิงดีชิงเด่น ซึ่งนำไปสู่ความทุกข์ ไม่ใช่นำมาซึ่งความสุข ฉะนั้น ถ้าสังคมมีสติและหันมาคิดกันในเรื่องนี้ สังคมก็ย่อมจะมีความสุขและถ้านำเอาหลักธรรมของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติ ใช้ชีวิตแต่พอดี ใช้ทรัพยากรแต่พอดี บริโภคแต่พอดี ชีวิตแต่ละคนและสังคมโดยรวมก็น่าจะมีความสุขมากขึ้น (ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม, 2541, หน้า 20) โดยหลักของไตรสิกขาและแนวทางที่ถือสันโดษ หลักสันโดษนี้ หมายความว่า มีชีวิตที่เรียบง่ายที่สุด ใช้วัตถุน้อย เป็นผู้มีความสุข การใช้วัตถุน้อยย่อมมีเวลาและแรงงานเหลือพอที่จะนำไปสร้างสิ่งที่มีค่าอื่น ๆ อีกมาก ตรงกันข้าม

กับผู้ที่ไม่มีความสันโดษย่อมนุสขยาก ใช้วัตถุมาก มัวคิดแต่จะแสวงหาวัตถุมากมายเพื่อสร้างและบำเรอความสุขของตนจนไม่มีเวลาเหลือพอที่จะสร้างสรรค์งานอื่นๆ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, อ้างแล้ว, หน้า 2) แบบแผนการผลิตที่มีพุทธธรรมเป็นพื้นฐานย่อมเห็นได้ว่าสอดคล้องกับแนวทางเกษตรกรรมที่เป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักโดยอาศัยความสมดุลทางธรรมชาติเป็นพื้นฐาน ไม่มุ่งแสวงหาความร่ำรวยหรือความมั่งคั่งทางวัตถุ การมีชีวิตที่ดีงามและผาสุก มีความสัมพันธ์อันดีและมีความสุขภายใน

ทัศนะดังกล่าวช่วยชี้ให้เห็นคุณค่าธรรมะใฝ่สันโดษที่มีความมักน้อย รู้จักประมาณในการบริโภคและมีความเมตตาต่อสรรพสิ่ง คุณค่าดังกล่าวเป็นธรรมะที่สำคัญที่มีอยู่ในพุทธศาสนาและได้รับการเน้นย้ำอย่างมากที่เป็นรากฐานสำคัญของชีวิต สัมพันธ์กับสังคมและธรรมชาติ ในทางการเกษตรเป็นไปในทางที่สนับสนุนความเจริญงอกงามทั้งในทางวัตถุธรรมและนามธรรมอย่างได้สัดส่วนสมดุลและเกื้อกูลกันกับทั้งมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างประสานสอดคล้อง คำนึงถึงความสมดุลในระบบนิเวศน์และบำรุงหล่อเลี้ยงธรรมชาติให้เจริญงอกงามยิ่งกว่าจะคอยเอาไรต์เอาเปรียบเพื่อกอบโกยผลประโยชน์จากธรรมชาติให้มากที่สุด มีกำไรมากที่สุด (พระไพศาล วิสาโล, 2532, หน้า 171 - 172)

ถ้าเรามีตัวนี้อย่างครบถ้วนพอเพียงเท่าที่เราคิดว่ามีความจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตจริง ๆ ก็ไม่ต้องร้อน นั่นหมายความว่าเราไม่ละโมภโลกมาก ไม่อยากร่ำอยากรวยอะไรหนักหนา เราต้องการมีชีวิตที่เรียบง่าย มีความสุขตามสมควร (วิบูลย์ เข็มเฉลิม, 2536, หน้า 135 - 136)

ดังนั้น เราจึงอาศัยความสันโดษในการดำรงชีวิต คือ มีความพอใจอยู่กับการกินการอยู่อย่างเรียบง่าย ประหยัด ไม่ฟุ้งเฟ้อตามค่านิยมของสังคม ทำให้ไม่ต้องดิ้นรนขนขวายที่จะแสวงหาความสุขจากการบริโภควัตถุ แต่หันกลับมาให้ความสำคัญแก่ความสุขทางจิตใจ และความสุขที่ได้รับจากความสงบแทน และเมื่อสุขภาพจิตดีผลพลอยได้ที่สำคัญ คือ ลดความวิตกกังวล ไม่เดือดร้อนแล้วก็มีชีวิตที่สงบสุขมากขึ้นกว่าเดิม

สรุปได้ว่า ความสันโดษ หมายถึง ความยินดี ความพอใจในผลงานของตนเองที่ได้เพียรพยายามกระทำด้วยเรี่ยวแรง ความสามารถของตนเอง ได้เท่าไรก็เท่านั้น ไม่อิจฉาริษยาคนอื่น ตลอดจนไม่ละโมภโลกมากกว่าที่ตนมีอยู่ รวมทั้งกินอยู่อย่างเรียบง่าย ประหยัด ไม่ฟุ้งเฟ้อตามค่านิยมของสังคม

5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัย เรื่องการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก ได้มีผู้ให้ความสนใจศึกษาวิจัยในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องไว้หลายคน จึงมีงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องหลาย ชิ้นงาน ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

กาญจนา รัตนธรรมเมธี (2537) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่อาชีพนอกภาคเกษตรกรรมของสตรีในชนบท พบว่าชาวบ้านเกือบทุกหลังคาเรือนประกอบอาชีพอื่น ๆ นอกเหนือจากภาคเกษตรกรรม แต่มิได้ละทิ้งอาชีพทางการเกษตรโดยสิ้นเชิง ลักษณะการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมเป็นการทำเพื่อบริโภคมากกว่ายึดเป็นอาชีพหลัก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีปัจจัยที่เอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเข้าสู่อาชีพนอกภาคเกษตรกรรมโดยการชักชวนจากญาติ คนที่รู้จักมักคุ้นกัน เพื่อน นายหน้า รายได้ ความมั่นคง การคมนาคม การมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนเมือง การได้รับข่าวสารข้อมูลจากหลายทิศทาง เช่น จากทางราชการ ตลอดจนองค์กรหรือหน่วยงานพัฒนาเอกชนและสื่อมวลชน เป็นต้น

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการเข้าสู่อาชีพนอกภาคเกษตรกรรมของสตรีในชนบท มีดังนี้

1. ปัจจัยผลักดันภายในชุมชน

ปัจจัยผลักดันภายในชุมชน ได้แก่ การคาดหวังในรายได้ ภาวะความรับผิดชอบต่อครอบครัว การได้รับการศึกษาของคนในชุมชน ความนิยมในการบริโภคสินค้าและความทันสมัยรวมทั้งความเคยชินกับการเปลี่ยนแปลงอาชีพมาก่อน

2. ปัจจัยดึงดูดจากภายนอกชุมชน

ปัจจัยดึงดูดจากภายนอกชุมชน ได้แก่ ญาติ เพื่อน นายหน้า สื่อมวลชน การมีรายได้สูงกว่าเดิม ความมั่นคงทางอาชีพ ความสะดวกของการคมนาคมและการมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนเมือง

3. ปัจจัยสนับสนุน

ปัจจัยสนับสนุน ได้แก่ การมีโอกาสในการเปลี่ยนแปลงอาชีพ การมีความรู้ความสามารถและมีทักษะในการทำงานตลอดจนมีคนที่รู้จักให้การสนับสนุน ชักชวน รับรองหรือค้ำประกัน ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการเข้าสู่อาชีพนอกภาคเกษตรกรรมของสตรีในชนบท

จุฑารัตน์ เมืองแก้ว (2537) ได้ศึกษาการปรับตัวของชุมชนกิ่งเมืองกิ่งชนบทในภาคเหนือ กรณีบ้านบ่อ อำเภอบางดง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าการปรับตัวของชุมชนทางด้านการผลิตชุมชนได้สูญเสียที่ดินให้แก่นายทุนเป็นจำนวนมาก การผลิตทางด้านเกษตรลดน้อยลง ชุมชนออกไปประกอบอาชีพรับจ้างและขายบริการในเมืองมากขึ้น เงื่อนไขที่ทำให้เกิดการปรับตัวเกิดจากเงื่อนไขภายนอกชุมชนและเงื่อนไขภายในชุมชน การเติบโตทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม และการค้าเสรีทำให้เกิดการขยายตัวของภาคเมืองซึ่งมีผลทำให้

ชุมชนต้องสูญเสียที่ดินทำกินและเป็นแรงดึงดูดให้คนเข้าไปประกอบอาชีพรับจ้างในเมือง ชุมชนจึงต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่แตกต่างไปจากเดิม

อภิณพ ธนะสาร (2539) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง พบว่าชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ ส่วนการผลิตก็เป็นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ฟังพาทอาศัยซึ่งกันและกัน ต่อมาเมื่อถนนตัดเข้ามาสู่ชุมชนทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้น นายทุนได้นำเอาพืชเศรษฐกิจเข้ามาในชุมชน นายทุนจึงมีบทบาทในระบบการผลิตมากขึ้น ชุมชนได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการผลิตเพื่ออยู่ เพื่อกิน มาเป็นผลิตเพื่อขาย ตลอดจนได้นำเอาเทคโนโลยีทางการผลิตมาใช้ซึ่งส่งผลกระทบต่อกระบวนการผลิตทางด้านการเกษตรในด้านความเชื่อและต้นทุนในการผลิต เงินจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่นำมาใช้ในการแลกเปลี่ยนสิ่งของที่ตนต้องการ

การเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภค ใช้งานและใช้ในการประกอบพิธีกรรมนั้นเปลี่ยนมาเป็นการเลี้ยงเพื่อขาย การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงสืบเนื่องมาจากปัจจัยภายใน เช่น ความอุดมสมบูรณ์ของสภาพนิเวศวิทยาทำให้เกิดการลงทุนในการปลูกพืชเศรษฐกิจที่นายทุนได้เข้ามาแนะนำในระบบการผลิตแบบใหม่ บทบาทของผู้ที่ไม่ว่าจะเป็นผู้นำที่เป็นทางการหรือผู้นำที่ไม่เป็นทางการมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนมาเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ ส่วนปัจจัยภายนอก เทคโนโลยี สารเคมี ยาปราบศัตรูพืช ความเชื่อและระบบเงินตราผ่านเข้ามาในชุมชนโดยการคมนาคมและการสื่อสาร

เพ็ญสุดา สอนบุญ (2539) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมทางเลือกของเกษตรกรในชนบท พบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมทางเลือกมี 2 ประการ คือ

1. ปัจจัยภายในชุมชน

ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ ลักษณะทางนิเวศวิทยาของชุมชน กล่าวคือ พื้นที่เพาะปลูกที่ลาดชันถูกน้ำฝนชะล้างหน้าดินทำให้น้ำดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติทำให้แนวคิดเกษตรกรรมทางเลือกเผยแพร่เข้าสู่กลุ่มญาติมิตรตามสายสัมพันธ์นั้น และองค์กรชาวบ้านหรือกลุ่มชาวบ้านได้ให้การสนับสนุนเกษตรกรรมทางเลือกเพื่อมุ่งไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

2. ปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ กระแสการพัฒนาหลักของประเทศที่ก่อให้เกิดปัญหาและนำไปสู่การผลักดันให้เกษตรกรแสวงหาทางเลือกใหม่ ๆ ระบบการตลาดของ

เกษตรกรที่เน้นการซื้อขายภายในชุมชนและมีรายได้ตลอดปี สื่อสารมวลชนที่มีการรณรงค์เผยแพร่แนวคิด หลักการของเกษตรกรรมทางเลือกและการนำเสนอแนวปฏิบัติของเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ ร่วมอบรม สัมมนา ศึกษา ดูงาน ฯลฯ เกี่ยวกับระบบเกษตรกรรมทางเลือก ชุมชนได้ตระหนักถึงสภาพปัญหาที่เคยประสบมาในระบบการผลิตเพื่อขายที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนเป็นอย่างมาก ชุมชนจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงตนเองทางด้านแนวคิดเกี่ยวกับการผลิต คือ เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่เป็นทางออกโดยนำเอาระบบการผลิตแบบดั้งเดิมมาประยุกต์กับวิธีการใหม่ ๆ ที่ไม่เป็นภัยต่อธรรมชาติ ชีวิตของตนเองและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในขณะที่แนวคิดของการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือกได้แพร่เข้าไปสู่ชุมชนเกษตรกรกลุ่มเล็ก ๆ ในชุมชน ชุมชนเริ่มที่จะเรียนรู้ แสวงหาหลักการ รูปแบบ เทคนิคและวิธีการผลิตใหม่ ๆ ในขณะที่กระแสสังคมภายนอกอีกกลุ่มหนึ่งได้ดำเนินการไปบ้างแล้ว จึงเป็นแนวทางในการส่งเสริมแนวคิดเกษตรกรรมทางเลือกของเกษตรกรในชุมชนได้เป็นอย่างดี

จากรายงานการศึกษา ได้ชี้ให้เห็นปัจจัยที่สนับสนุนให้เกษตรกรเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตซึ่งมีอิทธิพลต่อแนวทางในการดำเนินชีวิตของเกษตรกรไม่ว่าจะเป็นปัจจัยภายในหรือปัจจัยภายนอกชุมชนดังกล่าว การศึกษาการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก ผู้วิจัยให้ความสำคัญในประเด็นที่ว่าเกษตรกรหมู่บ้านคำปลาหลาย หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น บางส่วนที่ได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเพื่อขายมาเป็นการผลิตเพื่ออยู่ เพื่อกินนั้น มีแนวคิดและวิธีการปฏิบัติในระบบเกษตรกรรมทางเลือกอย่างไร

กรอบความคิดในการวิจัย

วิถีชีวิตของชุมชนชนบทไทยในอดีตให้ความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ (Subsistence Economy) ไม่เน้นการผลิตเพื่อขาย ชุมชนจึงมีความพอเพียงในตัวเอง ชีวิตจึงมีความเป็นอิสระ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายในการพัฒนาประเทศ กล่าวคือ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เป็นต้นมา นโยบายดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อแบบแผนการผลิตและวิถีชีวิตของคนในชนบทมาโดยตลอด เช่น ฟังพาเทคโนโลยีด้านการผลิตจากกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมและบริษัทข้ามชาติทางการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช พันธุ์พืช ฯลฯ จนเป็นเหตุให้เกษตรกรขาดความเป็นอิสระในการตัดสินใจในการทำการเกษตรอย่างเสรี ฯลฯ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้อาศัยพื้นฐานแนวคิดเกษตรกรรมทางเลือก แนวคิดการพึ่งตนเอง แนวคิดเศรษฐกิจแบบพอเพียง และแนวคิดการดำรงชีวิตแบบสันโดษ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์และอธิบายการศึกษาวิจัยระบบคิดและวิธีปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือก หมู่บ้านคำปลาหลาย หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น